

OLIV TA'LIMDA AKADEMIK MOTIVATSIYANI OSHIRISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK USULLARI

Nazarova Vazira Bahron qizi

Annotatsiya

Mazkur tezisda oliy ta'lim jarayonida talabalarning akademik motivatsiyasini oshirishning zamonaviy pedagogik usullari tahlil qilinadi. Akademik motivatsiyaning ta'lim samaradorligi, talabaning faolligi, mustaqilligi va o'quv faoliyatidagi barqarorligi bilan bog'liqligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: *akademik motivatsiya, oliy ta'lim, talaba, ichki motivatsiya, faol ta'lim, avtonomiya, kompetentlik, qayta aloqa, gamifikatsiya.*

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida ta'lim samaradorligini ta'minlash faqat o'quv dasturlarining mazmunini takomillashtirish yoki yangi pedagogik texnologiyalarni joriy qilish bilan cheklanmaydi. Talabaning bilim olishga bo'lgan ichki ehtiyoji, o'quv faoliyatiga qiziqishi, maqsadga intilishi hamda o'z imkoniyatlariga ishonchi ta'lim natijalarini belgilovchi muhim omillardan hisoblanadi. Shu sababli akademik motivatsiyani shakllantirish va barqarorlashtirish zamonaviy oliy ta'limning dolzarb pedagogik vazifalaridan biriga aylanmoqda.

Akademik motivatsiya talabaning ta'limiy maqsadlarga erishishga qaratilgan faoliyatini boshlash, davom ettirish va muayyan natijaga yo'naltirishni ta'minlovchi ichki hamda tashqi omillar majmui sifatida talqin qilinadi. Zamonaviy tadqiqotlarda motivatsiya doimiy va o'zgarmas shaxsiy sifat sifatida emas, balki ta'lim muhiti, o'quv topshiriqlari, pedagogning faoliyati va ijtimoiy munosabatlarga qarab o'zgarib turadigan dinamik hodisa sifatida qaralmoqda. T. Törmänen va hammualliflar tomonidan 80 ta empirik tadqiqotni qamrab olgan tizimli tahlilda akademik motivatsiya bir o'quv vaziyati davomida ham o'zgarishi hamda unga o'quv muhiti, topshiriq xususiyati va ijtimoiy sharoit ta'sir ko'rsatishi aniqlangan.³⁰ Bizningcha, mazkur yondashuv oliy ta'limda motivatsiyani faqat talabaning shaxsiy xususiyati sifatida baholash yetarli emasligini ko'rsatadi. Agar talabaning o'quv motivatsiyasi ta'lim jarayonidagi vaziyatlar ta'sirida o'zgarishi mumkin bo'lsa, demak, professor-

³⁰ Törmänen T., Ketonen E., Lehtoaho E., Turunen M., Zabolotna K., Shubina T., et al. Situational Motivation in Academic Learning: A Systematic Review // *Educational Psychology Review*. – 2025. – Vol. 37. – Article 56. – DOI: 10.1007/s10648-025-10036-0.

o‘qituvchi tomonidan to‘g‘ri tashkil etilgan pedagogik muhit motivatsiyani rivojlantirishning bevosita vositasiga aylanishi mumkin.

Akademik motivatsiyani oshirishning muhim pedagogik yo‘nalishlaridan biri talabaning avtonomiyasini qo‘llab-quvvatlash hisoblanadi. Self-determination nazariyasiga ko‘ra, shaxsning ichki motivatsiyasini shakllantirishda uchta asosiy psixologik ehtiyoj – avtonomiya, kompetentlik va boshqalar bilan ijobiy aloqadorlik hissi muhim o‘rin tutadi. J.S. Bureau, J.L. Howard, J.X.Y. Chong va F. Guay 144 ta tadqiqot va 79 mingdan ortiq respondent natijalarini umumlashtirib, talabalarning o‘zini o‘zi belgilovchi motivatsiyasi ularning psixologik ehtiyojlari qondirilishi bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatganlar.³¹ Tadqiqotda, ayniqsa, o‘qituvchining talaba avtonomiyasini qo‘llab-quvvatlashi akademik motivatsiyaga sezilarli ta‘sir ko‘rsatishi aniqlangan.

Avtonomiyani qo‘llab-quvvatlovchi ta‘lim talabaning o‘quv jarayonida muayyan tanlovlarga ega bo‘lishini nazarda tutadi. Masalan, topshiriq mavzusini tanlash, loyihani bajarish usulini mustaqil belgilash, bir necha vazifa orasidan mosini tanlash, muammoni yechishda shaxsiy strategiyasidan foydalanish kabi imkoniyatlar talabada o‘z ta‘limiga egalik hissini kuchaytiradi.

Talabaning akademik motivatsiyasini oshirishda “majbur qilish” mexanizmidan “ongli tanlov” mexanizmiga o‘tish muhim hisoblanadi. Talaba nima uchun muayyan topshiriqni bajarayotganini tushunsa, uning kasbiy va shaxsiy ahamiyatini anglab yetsa hamda faoliyat usulini tanlash imkoniyatiga ega bo‘lsa, tashqi talab asta-sekin ichki motivatsiyaga aylanishi mumkin.

Akademik motivatsiyani rivojlantirishning yana bir samarali usuli faol ta‘lim metodlaridan foydalanishdir. Faol ta‘lim talabani bilimni passiv qabul qiluvchi sifatida emas, balki muammolarni hal qiluvchi, savollarga javob izlovchi, boshqa talabalar bilan fikr almashuvchi va bilimni amaliy vaziyatlarda qo‘llovchi subyekt sifatida ishtirok ettiradi. K.A. Nguyen va hammualliflar 29 ta tadqiqotni qamrab olgan tizimli tahlil natijalariga ko‘ra, faol ta‘lim jarayonida muammolarni yechish, savol-javob, guruhli muhokama va boshqa interfaol

³¹ Bureau J.S., Howard J.L., Chong J.X.Y., Guay F. Pathways to Student Motivation: A Meta-Analysis of Antecedents of Autonomous and Controlled Motivations // *Review of Educational Research*. – 2021. – DOI: 10.3102/00346543211042426.

faoliyatlardan foydalanish talabalarning o‘quv jarayonidagi ishtiroki va darsdan qoniqishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.³²

Mazkur jihatdan problem-based learning, project-based learning, case-study, kichik guruhlarda ishlash, munozara, hamkorlikdagi topshiriqlar va tadqiqotga asoslangan ta‘lim kabi metodlar alohida pedagogik ahamiyatga ega. Ularning umumiy xususiyati talabaning o‘quv materialini tayyor holatda olishidan ko‘ra, uni faol o‘zlashtirishiga imkon yaratishidir. Bizningcha, faol ta‘limning motivatsion imkoniyati topshiriqning shunchaki “qiziqarli” tashkil etilishida emas, balki talabaning natijaga erishish jarayonida o‘z intellektual hissasini ko‘ra olishidadir. Talaba muammoni mustaqil hal qilganda, guruhda o‘z pozitsiyasini himoya qilganda yoki amaliy loyiha natijasini yaratganda unda “men bajara olaman” degan kompetentlik hissi shakllanadi. Bu esa ichki akademik motivatsiyaning muhim manbalaridan biridir.

Talabaning o‘quv motivatsiyasini oshirishda topshiriqlarning mazmunan ahamiyatli va amaliy yo‘naltirilgan bo‘lishi ham muhimdir. Talaba o‘rganayotgan bilimning kelajak kasbi, hayotiy faoliyati yoki shaxsiy maqsadlari bilan bog‘liqligini anglaganda topshiriq uning uchun formal majburiyatdan mazmunli faoliyatga aylanadi. Self-determination yondashuvida ham o‘qituvchining ta‘limiy talab va topshiriqlar nima sababdan zarurligini tushuntirishi talabaning o‘quv faoliyati ahamiyatini ichki qabul qilishiga yordam beruvchi omillardan biri sifatida baholanadi. Shuning uchun oliy ta‘lim mashg‘ulotlarida nazariy bilimlarni real kasbiy vaziyatlar, muammoli topshiriqlar, amaliy loyihalar va kelajak mutaxassislik faoliyati bilan integratsiyalash maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv “bu bilim menga nima uchun kerak?” degan savolga talabaning o‘zi javob topishiga yordam beradi. Zamonaviy oliy ta‘limda motivatsiyani pasaytiruvchi omillardan biri talabaning o‘rganayotgan bilimlari bilan kelajakdagi kasbiy faoliyati o‘rtasidagi aloqani ko‘ra olmasligidir. Shu sababli pedagog har bir mavzuning amaliy qiymatini ochib berishi, uni real vaziyat yoki kasbiy muammo bilan bog‘lashi lozim.

Akademik motivatsiyani qo‘llab-quvvatlashda zamonaviy **gamifikatsiya texnologiyalari** ham muhim imkoniyatlarga ega. Gamifikatsiya ta‘lim jarayoniga ball, bosqich, badge, reyting, progress ko‘rsatkichi, jamoaviy topshiriq kabi o‘yin mexanizmlarini integratsiyalash orqali talabaning ishtiroki va qiziqishini kuchaytirishga qaratiladi. E. Ratinho va C. Martins tomonidan 548 ta ilmiy ish orasidan tanlab olingan 40 tadqiqot asosida amalga oshirilgan

³² Nguyen K.A., Borrego M., Finelli C.J., DeMonbrun M., Crockett C., Tharayil S. et al. Instructor Strategies to Aid Implementation of Active Learning: A Systematic Literature Review // *International Journal of STEM Education*. – 2021. – Vol. 8. – Article 9. – DOI: 10.1186/s40594-021-00270-7.

tizimli sharh gamifikatsiya strategiyalari ko‘pchilik holatlarda talabalarning o‘quv motivatsiyasiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini ko‘rsatgan.³³ Shu bilan birga, mualliflar gamifikatsiyaning yangilik effekti yoki faqat tashqi mukofotlarga asoslanishi motivatsiyaning vaqt o‘tishi bilan pasayishiga olib kelishi mumkinligini ham qayd etadilar. Gamifikatsiyaning pedagogik qiymatini ball va reyting bilan chegaralash noto‘g‘ri. Agar talaba faqat ball olishga harakat qilsa, o‘quv faoliyatining ichki mazmuni ikkinchi darajaga tushib qolishi mumkin. Shuning uchun gamifikatsiya talabaning rivojlanish dinamikasini ko‘rsatish, kichik muvaffaqiyatlarni e‘tirof etish, murakkablikni bosqichma-bosqich oshirish va hamkorlikni rag‘batlantirish vositasi sifatida tashkil etilishi lozim.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, akademik motivatsiya talabaning o‘quv faoliyatiga nisbatan o‘zgarmas munosabati emas, balki pedagogik sharoit va o‘quv jarayonining tashkil etilishiga qarab rivojlantirilishi mumkin bo‘lgan dinamik jarayondir.

Talabaning akademik motivatsiyasini oshirishda eng muhim pedagogik o‘zgarish “talabani o‘qishga majbur qilish” modelidan **“talaba nima uchun o‘qiyotganini anglaydigan, o‘z faoliyatida tanlovga ega bo‘ladigan va rivojlanish natijasini his qiladigan ta‘lim muhiti”** modeliga o‘tishdir. Bunda professor-o‘qituvchi bilim beruvchi subyekt bo‘lish bilan cheklanmay, talabaning o‘rganishga bo‘lgan ichki ehtiyojini shakllantiruvchi pedagogik muhit tashkilotchisi vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Törmänen T., Ketonen E., Lehtoaho E., Turunen M., Zabolotna K., Shubina T. et al. Situational Motivation in Academic Learning: A Systematic Review // Educational Psychology Review. – 2025. – Vol. 37. – Article 56. DOI: 10.1007/s10648-025-10036-0.
2. Bureau J.S., Howard J.L., Chong J.X.Y., Guay F. Pathways to Student Motivation: A Meta-Analysis of Antecedents of Autonomous and Controlled Motivations // Review of Educational Research. – 2021. DOI: 10.3102/00346543211042426.
3. Nguyen K.A., Borrego M., Finelli C.J., DeMonbrun M., Crockett C., Tharayil S. et al. Instructor Strategies to Aid Implementation of Active Learning: A Systematic Literature Review // International Journal of STEM Education. – 2021. – Vol. 8. – Article 9. DOI: 10.1186/s40594-021-00270

³³ Ratinho E., Martins C. The Role of Gamified Learning Strategies in Student’s Motivation in High School and Higher Education: A Systematic Review // *Heliyon*. – 2023. – Vol. 9, No. 8. – e19033. – DOI: 10.1016/j.heliyon.2023.e19033

4. Ratinho E., Martins C. The Role of Gamified Learning Strategies in Student’s Motivation in High School and Higher Education: A Systematic Review // Heliyon. – 2023. – Vol. 9, No. 8. – e19033. DOI: 10.1016/j.heliyon.2023.e19033.

5. Ryan R.M., Deci E.L. Intrinsic and Extrinsic Motivation from a Self-Determination Theory Perspective: Definitions, Theory, Practices, and Future Directions // Contemporary Educational Psychology. – 2020. – Vol. 61. – Article 101860.